

Taal is taal

De interactieve ‘basta’-functie van een schijnbare tautologie

Jan Renkema ‘e.a.’ Neder-L 2016

Een voorversie van dit artikel verscheen in vier afleveringen als ‘crowd texting’-experiment in Neder-L (december 2015). Lezers werden uitgenodigd om vragen te beantwoorden en aanvullingen te geven. De in totaal twintig reacties, waarvan een aantal per mail of mondeling, zijn verwerkt in deze definitieve versie. Vandaar de toevoeging ‘e.a.’ achter de auteursnaam. Met dank aan: Arnoud van den Eerenbeemt, Judy Elf, Michel Kolenberg, Jesse Kuiper, Felix van de Laar, Wouter van der Land, Anneke Nunn, Ludo Permentier, Kris van Rhode, Ariane van Santen, Jaap Spa, de Taalprof en enkele niet goed traceerbare of anonieme ‘aanvullers’. De vraag naar een Nederlands woord voor ‘crowd texting’ (‘groepsschrijven’, ‘publieksputten’) leverde overigens geen bevredigend alternatief op.

Samenvatting

Onze taal kent uitdrukkingen die op het eerste gezicht nietszeggend lijken: *Op is op. Wat moet dat moet. Het gaat zoals het gaat*, enz. In dit artikel wordt een overzicht gegeven van de diverse verschijningsvormen, in vijf hoofdcategorieën. Het overzicht is mede gebaseerd op commentaren van meelezers op een eerder voorstel op Neder-L. De indeling lijkt te voldoen bij een eerste oogst aan nieuwe voorbeelden. Dit artikel presenteert ook een onderliggende basisfunctie voor de taalhandelingen die met dit type uitingen worden verricht. Dit is de zogenoemde ‘basta’-functie, namelijk het gespreksonderwerp beëindigen. Daarna volgen enkele voorbeelden uit andere talen en worden verwante constructies behandeld, zoals *Je hebt mensen en mensen*. Tot slot volgen enkele kritiepunten.

1. Inleiding

De stelling “Je kunt niet niet communiceren” maakt het extra interessant om onderzoek te doen naar uitingen waarin inhoudelijk weinig wordt gezegd, zoals in fatische communicatie (‘Lekker weertje vandaag hè’) of schijnbaar inhoudsloze beweringen als ‘Iedere persoon is verschillend’ of zinswendingen als ‘Zoals u wellicht weet of niet weet’. De stelling over het ‘niet niet communiceren’ kreeg voor het eerst ruime aandacht in *De pragmatische aspecten van de menselijke communicatie* van Paul Watzlawick, e.a. (1973, vertaling van 1967). De studie van communicatie werd daardoor nog interessanter: In alles wat je doet én niet doet, communiceer je. En een stilte in een gesprek is nooit alleen maar een stilte. Er bestaat dus geen ‘nietszeggendheid’?

Een voorbeeld van schijnbare nietszeggendheid zijn uitingen als *Genoeg is genoeg. Wat geweest is, is geweest. Als het af is, is het af*. Dit artikel verkent dit type uitingen, die alle te herleiden zijn tot de formule $X=X$. Hierbij is dankbaar gebruikt gemaakt van de studies van Landheer (1984) en Temmerman (2012) Eerst wordt een categorisering voorgesteld (2). Daarna worden enkele voorbeelden becommentarieerd (3). In 4 volgt een analyse van mogelijke betekenissen en de onderliggende functie. In 5 volgt een nadere afbakening van het

verschijnsel. Dit artikel besluit (6) met enkele bedenkingen, gekoppeld aan suggesties voor verder onderzoek.

2. Overzicht van de verschijningsvormen: vijf categorieën

Het verschijnsel $X = X$ laat zich naar de vorm verdelen in vijf hoofdcategorieën.

1 $X = \text{aspect } X$ **De bal is rond.**

IJ is glad. Werken is vermoeiend. Een uitdrukking waarin een aspect herhaald wordt, lijkt de basisvorm van het verschijnsel. De betekenis (zie paragraaf 4) licht op via de mogelijkheid van de tussenvoeging ‘nu eenmaal’ of een toevoeging als ‘Dat wist je toch.’ In de volgende categorieën wordt een voor de hand liggende eigenschap van X niet opgeroepen door een betekenisaspect, maar door woordherhaling.

2 $X = X$ **Afspraak is afspraak.**

Beloofd is beloofd. Een cadeautje is een cadeautje. Dat is dat. Dood is dood. Gegeven is gegeven. Genoeg is genoeg. Regels zijn regels. Vol is vol. Weg is weg. Zaken zijn zaken.

Deze categorie komt ook in de verleden tijd voor: *Dat was dat. Kinders was nog kinders, toen ons nog kinders was* (songtekst, Afrikaans, van Ruben Lennox). In plaats van ‘zijn’ komt ook ‘blijven’ voor: *Regels blijven regels.*

De $X = X$ is heel productief, vooral bij namen: *Jan is Jan*. Deze categorie komt ook in combinatie voor, $X = X$ en $Y = Y$, en is dan bedoeld om het verschil tussen X en Y te benadrukken: *Het een is het een en het ander is het ander. Ik ben ik en jij bent jij. Een schaap is een schaap en een varken is een varken. Een vrouw is een vrouw en een heer is een heer. Werk is werk en vakantie is vakantie.*

Deze categorie kan ook constructies met een negatie bevatten: *Niet genoeg is niet genoeg.* Hetzelfde geldt voor de volgende categorieën.

3 $(X)-(X)$ **Ik doe wat ik doe.**

Hier is een X in een andere X opgenomen als complementszin (aangeduid met haakjes). Een complementszin is een bijzin met de functie van onderwerp, naamwoordelijk gezegde, lijdend of meewerkend voorwerp. De bijzin begint met ‘wat’, soms in combinatie met ‘dat’. In een enkel geval komt ook een ‘die’- of ‘wie’-constructie voor.

Het is wat het is. Ik heb wat ik heb. Ik zeg wat ik zeg. Je moet doen wat je moet doen. Ik ben die ik ben (ook vertaling van de Godsnaam). *Ik geef wie ik geef.*

Wat gebeurd is, is gebeurd. Wat niet gedaan is, is niet gedaan. Wat ik geschreven heb, heb ik geschreven (Pilatus bij de kruisiging van Jezus). *Wat geweest is, is geweest. Wat ik niet meemaak, maak ik niet mee. Wat moet, moet. Wat zit, dat zit. Die binne benne benne binne.*

De constructie met de ‘Wat’-zin aan het begin verplicht tot chiastische woordvolgorde; hetzelfde zien we bij de volgende categorie.

4 X, X + voorwaarde Als het af is, is het af.

Als je gelijk hebt, heb je gelijk. Als het niet gaat, dan gaat het niet. Als het niet mag, dan mag het niet. Als het nodig is, is het nodig. Dat is aan de orde, als het aan de orde is.

Naast 'als' wordt ook 'wanneer' in de voorwaarde-betekenis gebruikt. Ook deze constructie is heel productief: *Als de colleges in het Engels moeten worden gegeven, moeten ze in het Engels worden gegeven. Als er excuses moeten worden aangeboden, moeten er excuses worden aangeboden. Als ik nootjes wil, wil ik nootjes!*

NB Een 'gewoon' chiasme treffen we aan in *Als het niet kan zoals het moet, moet het maar zoals het kan*. Wel tot categorie 4 behoren: *Als het kan, kan het. Als het moet, moet het.*

5 X, X + reden, vergelijking, duur

5a reden Het gaat zo omdat het zo gaat.

Het is zo omdat het zo is. Het moet omdat het moet.

5b vergelijking Het gaat zoals het gaat.

Zoals het blijft, blijft het. Het is zoals het is. Het komt zoals het komt. Het loopt zoals het loopt.

5c duur Het gaat zolang het gaat.

Zolang het genoeg is, is het genoeg. Het duurt zolang het duurt.

Deze constructie lijkt minder productief: *We wandelen omdat we wandelen? We wandelen zoals we wandelen? Zolang we wandelen, wandelen we?*

Nog een drietal opmerkingen bij deze indeling.

1. In een enkel geval is de constructie onderdeel van een andere uitdrukking: *Hebben is hebben (en krijgen is de kunst)*. Soms is een constructie niet volledig, bijvoorbeeld *Een man (is) een man, (en) een woord (is) een woord*. Deze constructie, categorie 2 ($X = X$ en $Y = Y$) is trouwens ook op te vatten als een 'zoals-constructie (5b): "Zoals een man een echte man is, is zijn woord een echt woord."

2. De constructies komen soms voor met een extra toevoeging om de zeggingskracht of een speciale betekenis te versterken. Enkele voorbeelden van de toevoegingen 'gewoon', 'nu eenmaal' en 'pas'.

Melk is gewoon melk. Hier benadrukt 'gewoon' de implicatie van nuchterheid: zoek er niks achter, niks 'witte motor'. Eenzelfde betekenisversterking heeft 'alleen maar': *Soms is sex alleen maar sex*. Weer andere varianten hebben 'eens' en/of 'blijft'. Hiermee wordt benadrukt dat er niets meer aan te doen is: *Eens gegeven blijft gegeven*.

De bal is nu eenmaal rond. Hier versterkt 'nu eenmaal' de berusting of ook de afweer om iets te herroepen, net zo als in : *Wat gezegd is, is nu eenmaal gezegd*.

Het is pas rond als het rond is. Hier accentueert 'pas' het uiteindelijke resultaat.

3. De categorieën komen ook gekoppeld of gemengd voor. Categorie 2, $X = X$, kan nog een X achter zich krijgen: *Een vrouw is een vrouw is een vrouw*. Na X kan ook ‘ X , $X +$ voorwaarde’ volgen (4): *Ik ben verhinderd. En als ik verhinderd ben, ben ik verhinderd*. En *Een vrouw is een vrouw, zoals een heer een heer* is een mengvorm van 2, $X = X$ en 5b, X , $X +$ vergelijking. Ook *Kome wat komt* (3) valt als een mengvorm te beschouwen, met (5b) *Het komt zoals het komt* in een aanvoegende wijs die de ‘wat’-constructie noodzakelijk maakt.

3 Voorbeelden

In dit overzicht zijn reacties van Neder-L lezers verwerkt (zie de inleidende woorden boven de samenvatting aan het begin van artikel). Wel blijft ook dan nog de vraag in hoeverre dit verbeterde overzicht voldoet. Een afdoende antwoord valt alleen te geven bij nieuwe voorbeelden. Hieronder de oogst van een maand, met voorbeelden in context. De context bevat, opmerkelijk genoeg, steeds een betekenselement dat omschreven kan worden met: ‘laten we er over ophouden’.

1 *Fout is fout*.

Gehoord in een gesprek over de uitspraak van het woord ‘catalogus’, waarin *catalogus* als *fout* wordt beoordeeld. Als dan door een ander wordt opgemerkt dat ook hoger opgeleiden dit zeggen, volgt er enige discussie. Waarop iemand een einde wil maken aan het debat met: *Fout is fout, maakt niet uit wie het zegt*.

2 *Kikker is kikker*.

In het kinderboek *Kikker is kikker* gaat het over een kikker die wil vliegen, maar die daar niet in slaagt. De strekking is dat je lang en breed kunt proberen iemand anders te zijn, maar dat dat toch niet lukt. Dus, concluderend of afsluitend: *Staaik je pogingen en leef je eigen leven*.

3 *Een tiet is een tiet*.

Deze uitspraak komt van een mevrouw die op Instagram nog net haar rechterborst afschermt. De foto werd verwijderd, waarop de vrouw boos twittert: “Een tiet is een tiet. Get over it.” Let op de poging tot afsluiting: “Get over it.” Hou erover op!

4 *Budget is budget. Weinig is weinig en geld is geld*.

Dit voorbeeld, een combinatie van categorie 2 ($X = X$) en een variant binnen deze categorie ($X = X$ en $Y = Y$), leverde internet op de zoekvraag ‘weinig is weinig’. De zoekvraag was een controlevraag naar aanleiding van de volgende uitspraak uit Temmerman (2012): “Het is niet erg waarschijnlijk dat een uiting als *weinig is weinig* zal opduiken, omdat er niet een duidelijke betekenis aan kan worden gekoppeld.” De uitspraak is afkomstig uit een rubriek ‘Tips voor koken met weinig geld’. De auteur bedoelt hier te zeggen: Dat weten we allemaal, daar hoeven we het niet meer over te hebben. Nu niet meer praten. Aan de slag met de tips!

5 *Als het niet goed gaat, gaat het niet goed*.

Hier haalt iemand een uitspraak aan van Johan Cruijff. Bedoeld is: We kunnen er wel veel over praten, maar dat helpt niet. We moeten iets doen.

6 Wanneer de geschiedenis roept, roept de geschiedenis.

Deze uitspraak is afkomstig van de Republikeinse senator Olympia Snowe die tegen de lijn van haar partij in toch Obamacare steunt. Wanneer zij daarop wordt aangevallen, en de argumenten wel zo'n beetje gewisseld zijn, loopt zij uit het debat weg met de woorden: "Is dit het voorstel dat ik wil? Verre van dat. Is dit het maximaal haalbare? Nee, maar wanneer de geschiedenis roept, roept de geschiedenis." (13 oktober 2009) Met deze woorden werd het debat beëindigd.

7 Aan een tweede beenmergtransplantatie begint ze zeker niet meer. Als ze doodgaat, gaat ze dood. "Het is zoals het is." (NRC 1 november 2015)

Hier gaat het om een combinatie van categorie 4 (voorwaarde) en categorie 5b (vergelijking). In een interview met een ernstig zieke patiënte volgt een passage over haar ouders die dat niet konden verdragen, maar waarmee het uiteindelijk toch weer goed kwam. Na deze afsluiting over het onderwerp 'ouders' volgt dan dit citaat als samenvatting van waar de patiënte nu staat in het leven. En eigenlijk is dit ook een onderwerpafsluiting. Want de tekst vervolgt met: "En toch, en toch. Ze wil boeken schrijven, ze wil TED-talks houden."

8 Als het gaat zoals het gaat, gaat het zoals het gaat.

Hier gaat het niet om een combinatie maar om een vermenging van categorie 4 (voorwaarde) en categorie 5b (vergelijking). Met deze formulering wordt een gesprekje beëindigd over het mogelijke verloop van een oppasdag met al dan niet een middagslaapje voor een peuter, terwijl oudere kinderen graag een hele dag naar het zwembad willen.

9 We kunnen zoveel vluchtelingen onderbrengen als we onderbrengen.

De ambassadeur van Saoedi-Arabië in Den Haag wordt ondervraagd over het aantal vluchtelingen dat wordt opgevangen. Na een lange discussie over het verschil in opgegeven aantallen, probeert de ambassadeur het gespreksonderwerp te beëindigen met deze formulering. De journalist probeert nog door te vragen, maar de ambassadeur herhaalt de formulering, waarna het gesprek wordt beëindigd.

Dit laatste voorbeeld valt buiten de indeling. Het betreft hier aan graadaanduiding zoals in *We kunnen zo hard werken als we werken. We kunnen niet meer doen dan we doen.* De indeling voorziet niet in dit type. Maar in categorie 5 zou na 'reden', 'vergelijking' en 'duur' heel goed 'graadaanduiding' als vierde categorie opgenomen kunnen worden.

4. Betekenis en functie

In de literatuur over de formulering $X = X$ zijn diverse benamingen voorgesteld. Natuurlijk is 'een naam maar een naam' (ook een $X = X$, met berustende toevoeging), maar een discussie een geschikte benaming kan wel licht werpen op waar het nu precies om gaat.

In de literatuur wordt vaak gesproken over een 'tautologie', en ook over 'diepe' of 'nominale' of 'identieke' tautologie. Maar de term 'tautologie' is al gereserveerd voor een heel ander verschijnsel. Een tautologie is een stijlfiguur waarin de betekenis van een woord wordt herhaald in een synoniem: *altijd en eeuwig, haat en nijd*. Door de verdubbeling versterkt een

tautologie de betekenis; bij een onbedoelde verdubbeling gaat de zeggingskracht verloren. Maar hier lijkt *echter* iets anders aan de hand. In uitdrukkingen als *Wat geweest is, is geweest* lijkt de herhaling een bijkomend verschijnsel; het gaat hier om een is-gelijk-stelling. En bovendien gaat het niet om synoniemen maar om dezelfde woorden of deelzinnen. De toevoegingen ‘diepe’ of ‘nominale’ of ‘identieke’ proberen dit karakter wel weer te geven, maar die blijven strijdig met de ingeburgerde betekenis van tautologie. In feite is de ook voorgestelde aanduiding ‘schijnbare tautologie’ beter. Maar als iets ‘schijnbaar Q’ is, dan blijft het een uitdaging om te achterhalen wat Q nu eigenlijk is.

Een inzichtgevende analyse biedt Landheer (1984). Naar aanleiding van voorbeelden als *Kinderen zijn kinderen* (alleen categorie 2 wordt behandeld) zegt hij dat hier sprake is van een ‘retorische anomalie’. Hieronder wordt verstaan: een bewust aangebrachte semantische onregelmatigheid, een stijlfiguur die in dit geval berust op het dubbelzinnig functioneren van het predikaat van de uiting. Door in het voorbeeld *Kinderen zijn kinderen* het woord ‘kinderen’ te herhalen, ontstaat er een opmerkelijke redundantie, waardoor de uiting weinig zinvol lijkt. Er wordt iets beweerd dat zo evident is, dat de luisteraar wel gedwongen wordt om een diepere betekenis te achterhalen. En die betekenis kan worden gevonden door het predikaat (het tweede ‘kinderen’ dus) te vervangen door, te verenigen tot het meest in het oog springende betekenisaspect van X. In dit geval: “Kinderen zijn wezens van wie je nu eenmaal geen volwassen gedrag kunt verwachten.” En uiteraard gaat het ook zo bij andere voorbeelden: *Zaken zijn zaken* lijkt zo weinig betekenisvol, dat er wel naar een interpretatie gezocht moet worden. Immers: de spreker kan niet niet communiceren. Vandaar de interpretatie: “Zaken zijn aangelegenheden waarbij gevoelsoverwegingen geen rol horen te spelen.” In lijn hiermee verwijst Temmerman (2012) naar de maximen van Grice (1975), als verklaringsgrond voor de interpretatie: De verdubbeling lijkt overbodig of irrelevant, maar omdat altijd de maximen van kwantiteit en relevantie gelden, moet er wel een betekenis en een functie worden toegekend.

De ogenschijnlijke herhaling dwingt, zo zegt Landheer, de hoorder tot differentiatie tussen subject en predikaat. Het subject heeft dan steeds een generieke betekenis, en het predikaat een meer pregnante betekenis waarin één aspect dominant wordt. En die differentiatie kan zelfs in omgekeerde richting gaan, van predikaat naar subject, getuige het volgende dialogje: “Welke fiets wilt u huren? – Ach, ik heb geen voorkeur. *Een fiets is een fiets.*” Hiermee wordt in het subject het meest algemene aspect van het predikaat ‘fiets’ geactualiseerd.

In aansluiting op de meer semantisch-retorische-pragmatische interpretatie in de literatuur wordt in dit artikel een poging gedaan om de communicatieve functie van dit type uitingen te beschrijven. Dit gebeurt aan de hand van de uiting *Op is op*. Net als bij elke andere uiting verricht de spreker hiermee ook een taalhandeling, bijvoorbeeld uiting geven aan een verzuchting of de luisteraar aansporen (zie o.a. Renkema, 2004). Hier enkele voorbeelden, in willekeurige volgorde, van zo’n mogelijke taalhandeling of communicatieve functie, aangeduid in een vervolgzin die de spreker had kunnen toevoegen.

- Op is op - Sorry, ik had je best wat willen geven. (excuseren)
- Op is op - Ik weet dat je het vervelend vindt, maar het is niet anders. (acceptatie bewerken)
- Op is op - Je denkt misschien dat er nog iets is. Echt niet! (overtuigen)
- Op is op - Kom snel naar een van onze vestigingen! (aansporen)

Op is op - Wacht niet te lang. Je kunt te laat zijn!	(waarschuwen)
Op is op - Helaas, er is niets aan te doen.	(uiten van berusting)
Op is op - Zeur toch niet zo. Je ziet het toch zelf!	(uiten van irritatie)
Op is op - Goed zo, je bordje helemaal leeg. Opperdepop!	(complimenteren)
Op is op - Nee, we drukken geen boeken meer bij.	(een besluit meedelen)

Wetenschap zou geen wetenschap zijn wanneer er geen poging wordt ondernomen om deze verschillende communicatieve functies te herleiden tot één onderliggende basisfunctie. Die basisfunctie doet denken aan de functie die in conversatie-analytisch onderzoek is toegekend aan het woordje OK aan het einde van een telefoongesprek. Zie Schegloff and Sacks (1974). Bij de afsluiting van een telefoongesprek hoor je vaak een opeenvolging van OK's, van beide bellers één. Zo'n OK-paar dient ervoor om over en weer zekerheid te verkrijgen of het gesprek ook werkelijk afgesloten kan worden. Het OK-paar heeft de functie van een gespreksafsluiter.

De zeer diverse functies van de ogenschijnlijke tautologie lijken ook zo'n basisfunctie te hebben, namelijk iets afsluiten of een denkbeeldig vervolg blokkeren. Wanneer we de mogelijke taalhandelingen bij *Op is op* nader beschouwen, dan blijkt dat ze alle één onderliggende functie gemeen hebben, namelijk het gesprek beëindigen: laten we het er niet meer over hebben, excuus, hou toch op, naar de winkel, einde van de maaltijd, enz. Daarom kan de stijlfiguur van de 'ogenschijnlijke tautologie' beter worden aangeduid als 'onderwerpaafsluiter'. Het is in elk geval geen tautologie. Immers een tautologie is twee keer hetzelfde zeggen met andere woorden. Maar hier gaat het om 'iets anders zeggen' met twee keer hetzelfde woord. De uitkomst van deze overwegingen is dat alle mogelijke taalhandelingen van dit type uitingen te herleiden zijn tot één gespreksfunctie, of interactieve functie in een tekst: namelijk: een einde maken aan de communicatie over het desbetreffende onderwerp. Die basisfunctie noem ik de 'basta'-functie.

5. Afbakening

In het vorige paragrafen is het verschijnsel $X = X$ geanalyseerd in vijf verschijningsvormen, met één onderliggende basisfunctie: de 'basta'-functie. In de analyse zijn alleen Nederlandse voorbeelden betrokken. Maar het verschijnsel beperkt zich uiteraard niet alleen tot het Nederlands, vandaar hieronder ook enkele voorbeelden uit andere talen. Verder zijn in de analyse en het detecteren van de basisfunctie ook andere, verwante constructies onderzocht. Hieronder wordt beargumenteerd waarom deze buiten beschouwing zijn gebleven.

5.1 Andere talen

De analyse is beperkt tot het Nederlands. Maar ook voorbeelden uit andere talen kunnen worden gerangschikt volgens de indeling in vijf categorieën. Hier enkele voorbeelden, geordend per categorie.

1 $X = \text{aspect } X$

The ball is round. A night is dark.

2 $X = X$ (en $X = X$ en $Y = Y$)

Befehl ist Befehl. Sometimes a cigar is just a cigar. The best thing you can do is the best thing you can do. Father is father and mother is mother.

“Oh, East is East and West is West and never the twain shall meet” (Rudyard Kipling).

Gjort er gjort og spist er spist. (Noors gezegde: ‘Gedaan is gedaan en gegeten is gegeten’ met de betekenis “Gedane zaken nemen geen keer.”)

3 (X)-(X) X in andere X als complementszin

A man has got to do what a man has got to do. Que sera sera. Whatever will be, will be.

4 X, X + voorwaarde

If it is enough, it is enough. It ain't over till it's over.

5 X, X + reden, vergelijking duur

We're here because we're here because we're here. À la guerre comme à la guerre. It takes as long as it takes.

Ook in andere talen kunnen vormen onvolledig blijven of in combinatie voorkomen. $X = X$ is onvolledig in *First things first* en krijgt nog een X achter zich in: *“A rose is a rose is a rose.”* (Gertrud Stein). En ook in andere talen bestaan mengvormen. Bijvoorbeeld *Bach is Bach as God is God*. Dit is een mengvorm van een variant van categorie 2 ($X = X$ en $Y = Y$) en 5b (X, X + vergelijking). De uitspraak is afkomstig van Hector Berlioz. De strekking is: Bach is zo fenomenaal. Daar valt verder niets over te zeggen, net zoals je over God niets kunt zeggen. Laten we maar gaan luisteren naar Bach.

Soms fungeert een uiting ook als spreekwoord, zoals in *Age quod agis* – “Doe (goed) wat je doet”, de lijfspreuk van Johan de Witt. In zo'n geval gaat het niet om een onderwerpafluiting.

5.2 Verwante constructies

Niet meegenomen zijn verwante constructies die niet te herleiden zijn tot een betekenis waarin één aspect van X oplicht of tot de ‘basta’-functie. Het gaat hier steeds om een heel andere betekenis of een andere communicatieve functie.

1 X'er dan X *Witter dan wit.*

De X kan ook worden verdubbeld met vergrotende trap. De X krijgt dan de extra betekenis van een intensivum. *Deze batterij is platter dan plat.* Vergelijk in het Frans *Il est mort de chez mort* (Hij is morsdood) en *Je suis ruiné de chez ruiné* (Ik ben helemaal geruïneerd). Ook de ontkenning blijft buiten beschouwing: *Het is niet anders dan anders.*

2 Hoe X'er hoe X'er *Hoe beter hoe beter.*

Hoe sneller het ijs smelt, hoe sneller het ijs smelt. Ook hier gaat het om een intensivum en niet om een afsluitende functie in de interactie.

3 Toen X nog X was *Toen boter nog boter was.*

Met deze uitdrukking wordt bedoeld dat de huidige X slechter is dan de vroegere X. In het boter-voorbeeld wordt gesuggereerd dat vroeger boter gewoon pure roomboter was, en dat de huidige varianten veel slechter zijn. Vergelijk ook *Toen onderwijs nog onderwijs was* (en geen ‘edutainment’) en *Toen een telefoon nog een telefoon was* (en niet een van de vele functies in een mobieltje).

4 X X + werkwoord *Een kat een kat noemen.*

Uitdrukkingen als *de boel de boel laten* of *de tijd de tijd geven* hebben niet de structuur X = X. Dat zou zijn: “De boel de boel laten, is de boel de boel laten.” Bovendien gaat het hier om een heel eigen betekenis: ‘niet opruimen’, ‘geduld hebben’, en in het voorbeeld van de kat: ‘het beestje bij de naam noemen’. Zoals ook in het Franse gezegde (afkomstig van Nicolas Boileau): *J’appelle un chat un chat et Rollet un fripon*. Rollet was een louche advocaat die hier een ‘fripon’ wordt genoemd (een schurk).

5 Je hebt X en X *Je hebt mensen en mensen.*

Met deze constructie wordt niet één aspect van de X uitgelicht. Het gaat hier juist om een verschil tussen de ene X en de andere X. Vergelijk ook *Je hebt mensen die werken en mensen die werken*. Meestal heeft dan de tweede X een hogere positieve lading. Andere voorbeelden: *Je hebt water en water. Je hebt mortel, mortel en mortel*. Hier wordt het positieve extra benadrukt in de derde X. In een enkel geval wordt ‘te’ toegevoegd, met als gevolg dat de tweede X juist minder positief wordt dan de eerste X: *Je hebt meegaand en te meegaand*.

Verwant aan deze constructie is ‘Je hebt X en Y’, waarmee de uitzonderlijkheid van Y wordt benadrukt: *Je hebt honden en je hebt Border Collies. Je hebt zangeressen en je hebt Anouk*. Deze constructie is heel productief.

6 X = synoniem X *Deze scriptie is een werkstuk.*

Ook hier gaat het niet om de gelijkheid van de X’en maar om de verschillen. In het voorbeeld wordt gesuggereerd dat het hier gaat om een lichtere vorm van een scriptie, bijvoorbeeld een bachelor-scriptie in plaats van een master-scriptie.

De synoniem-constructie wordt in andere categorieën ook humoristisch gebruikt of om (quasi)-diepzinnigheid te suggereren: *Je wordt wakker als je uitgeslapen bent. Je gaat het pas zien als je het door hebt* (Cruijff). Gemakshalve rangschik ik hier ook: *De kruik gaat zolang te water tot die breekt* (zolang die te water kan gaan).

7 X of X? *Is het mooi of is het mooi?*
Is-tie goed of is-tie goed! Is ze lief of is ze lief?

Dit is een vrij nieuwe formulering voor een uitroep of retorische vraag, een schijnvraag waarop geen antwoord wordt verwacht, zoals in: “Zijn er nog meer bewijzen nodig?”

8 X of niet X *Je bent vader of je bent het niet.*

Je bent betrokken of je bent het niet. Je hebt gelijk of je hebt het niet. We zijn een leesclub of we zijn het niet. Je bent in meditatie of je bent het niet. Je kunt schaken of je kunt het niet.

You'll like it or you won't.

Deze constructie begint altijd met een algemeen onderwerp ('je', 'we'). Ook deze constructie is heel productief: *Je voelt je goed of je voelt je niet goed. We zijn in oorlog / Hollanders / vrienden enz. of we zijn het niet.* Na 'of' kan ook alleen 'niet' volgen: *Je bent voorzitter of (je bent het) niet.* Deze constructie zou ook onder categorie 2 ($X = X$) gerangschikt kunnen worden, vooral ook omdat negatie wel kan voorkomen bij de categorieën 3, 4, en 5. Voorlopig is hiervan afgezien omdat de functie 'onderwerpafsluiting' niet altijd prominent lijkt. Deze constructie lijkt eerder alleen gebruikt te worden als aansporing of rechtvaardiging.

En verder zijn ook buiten beschouwing gelaten 'X is een werkwoord' zoals in *Liefde is een werkwoord* en reclameslogans als: *Je hebt bier en je hebt Grolsch* (valt al af onder punt 5). *Rang is alleen Rang als er Rang op staat. Unox blijft Unox* (valt onder categorie 2). *Wat wit is, moet wit blijven. Wij van Wc-eend adviseren Wc-eend.*

6. Bedenkingen en suggesties

Tot besluit van dit artikel volgen een viertal bedenkingen met enkele suggesties voor verder onderzoek over de indeling, de verschijningsvormen en de functies van constructies die te herleiden zijn tot $X = X$ (*Taal is taal*).

1. De indeling begint met de categorie $X =$ aspect X , *De bal is rond*. Dit is de enige categorie waarin X niet letterlijk wordt herhaald. De indeling begint met deze categorie als een basiscategorie. Het argument hiervoor is (zie ook Landheer, 1984) dat in de andere categorieën een speciaal aspect van de tweede X oplicht, bijvoorbeeld in *Taal is taal* het aspect van het grillige, schijnbaar niet altijd volgens regels verlopende communicatiesysteem. Uiteraard kan categorie 1 ook buiten beschouwing blijven. Verder zijn in categorie 5 - X , $X +$ reden, vergelijking duur - drie constructies verzameld die samen minder productief lijken dan de voorwaarde-constructie in categorie 4. Daarmee is productiviteit een extra criterium voor indeling, maar over de productiviteit van de diverse constructies zijn (nog) geen gegevens bekend.

2. In het overzicht zijn enkele verschijningsvormen buiten beschouwing gebleven. Een twijfelgeval vormen de synoniem-constructies, zoals *Jammer maar helaas*, de bekende uitspraak van Wim T. Schipper. Alle constructies met synoniemen zijn buiten het overzicht gehouden; zie hierboven in paragraaf 5 nummer 6. Toch zit hier wel een probleem. De zuivere ' $X =$ synoniem X ' (*Dit boekje is een brochure*) heeft eerder een differentiërende werking. Maar de andere verschijningsvormen hebben wel een functie die in de buurt komt van de verzuchtende afsluiting, dus de 'basta'-functie, zoals in *De kruik gaat zolang te water tot die breekt*. Ook ' X maar synoniem X ' zou verdisconteerd moeten worden. Overigens is deze constructie niet bijzonder productief (*Spijtig maar excuus?*). Een andere optie is om de synoniem-constructies te rangschikken onder categorie 1 waar nu alleen de aspect-constructies zijn opgenomen.

Ook een constructie als *Het is niet anders dan anders* is niet opgenomen. Het argument dat het hier om een comparatiefconstructie gaat, en dat deze buiten de verzameling valt (zie

paragraaf 5 de constructies 1 en 2) is bij nader inzien minder overtuigend. Want deze constructie kan wel de functie hebben van ‘verzuchtende afsluiting’. Wel kan als argument gelden dat deze constructie ook andere functies heeft dan ‘afsluiting’, bijvoorbeeld uiting geven aan verbazing. Deze bijdrage is beperkt tot uitingen die altijd alleen de functie van onderwerpafsluiting hebben.

Andere verschijningsvormen kunnen wel gemakkelijk ondergebracht worden door een categorie iets te verruimen. Iets soortgelijks is al gebeurd in categorie 2, $X = X$, door hier niet alleen constructies met ‘zijn’ maar ook met ‘blijven’ onder te brengen. Zo kunnen ook constructies als *Haters gonna hate*, met de tweede X als werkwoord van de eerste X , hier worden ondergebracht, en dus ook *Niet-sporters sporten niet*, als afdoende antwoord op de herhaalde vraag om alsnog mee te doen. Constructies met een antoniem element (‘gedaan – ongedaan’) vormen evenmin een probleem omdat negatie al is verdisconteerd. Daarom passen de volgende uitingen moeiteloos in categorie 3: *Wat gedaan is kan niet ongedaan worden gemaakt. What has been seen cannot be unseen.*

3. Voor de uitingvormen die te herleiden zijn tot $X = X$ zijn in paragraaf 4 een negental taalhandelingscontexten voorgesteld. In de literatuur worden nog andere mogelijke taalhandelingen gesuggereerd: uiting geven aan nuchterheid, tolerantie oproepen, wijzen op verplichting, en ook het uitsluiten van alternatieven. Zie nogmaals Temmerman (2012). Deze vier passen wel goed in de voorgestelde onderliggende ‘basta’-functie. Maar de vraag blijft of er nog andere taalhandelingscontexten zijn. Ook moet hier een voorbehoud worden gemaakt omdat de taalhandelingen alleen geïllustreerd zijn aan categorie 2. Hier is nog verder onderzoek gewenst.

4. Uiteraard is er discussie mogelijk over de vraag of het wel mogelijk is om één basisfunctie te detecteren. De poging is ondernomen om meer zicht te krijgen op de essentie van het verschijnsel ‘schijnbare tautologie’. En ook om nader te onderzoeken of er uitingen zijn die niet te herleiden zijn tot de ‘basta’-functie. Neem bijvoorbeeld categorie 4 in het overzicht, ‘ $X, X +$ voorwaarde’. Heel vaak gaat het hier om een aansporing of waarschuwing:

- *Als hij eet dan eet hij*. Doe dus maar extra boodschappen.
- *Als ze ervoor gaat, gaat ze ervoor*. Dan zul je wat zien!
- *Als hij (eenmaal) kwaad wordt, wordt hij (ook) echt kwaad*. Berg je dan maar!

Hoe vallen ‘aansporing’ of ‘waarschuwing’ en misschien nog andere taalhandelingen te rijmen met de basisfunctie van ‘onderwerpafsluiter’? Dat kan alleen maar wanneer de aansporing of waarschuwing impliceert: we praten er niet meer over. Een andere mogelijkheid is dat de specifieke taalhandeling ‘aansporing’ eerder wordt opgeroepen door extra toevoegingen, zoals *eenmaal* en *ook echt* in het derde voorbeeld. Zo ook is *nou* mogelijk in het eerste voorbeeld, en *ook echt* in het tweede. In dat geval zou dan de ‘basta-functie eerder oplichten als er geen toevoegingen worden gebruikt. Hier zou een experiment over toekenning van taalhandelingen aan tekstpassages opheldering kunnen verschaffen.

Een laatste voorbeeld. De volgende uitspraak is afkomstig uit de roman *Freedom* van Jonathan Frantzen (London, Fourth Estate, p. 208): *What would be would be and what would*

not would not. Maar hier blijft het lastig om iets van afsluiting te lezen. De context van deze uitspraak is dat een van de hoofdpersonen, Katz, een afspraak met een meisje uitstelt:

What would be, would be and what would not would not. In Katz's experience, it seldom hurt to make chicks wait. He called White Street and informed Zachary that the meeting with Caitlyn would have to be postponed.

Het gaat hier eerder om een spreekwoord net als de al eerder aangehaalde lijfspreuk van Johan de Witt: *Age quod agis*. Als er iets van afsluiting in zit, dan zou het moeten zijn: "Zal ik de afspraak nu wel of niet uitstellen? Voor beide valt iets te zeggen. Ik stop met dubben. Wat gebeuren moet, moet maar gebeuren." Aan dit en wellicht ook aan andere voorbeelden kan geïllustreerd worden dat elk systeem uitzonderingen moet toelaten of rekening moet houden met bijzondere gevallen, zoals hier het spreekwoordkarakter. Taal blijft nu eenmaal taal.

Aangehaalde literatuur

Landheer (1984). Retorische anomalieën en ambiguïteit. *Forum der Letteren*, 25, 49-62.

Grice, H.P. (1975). Logic and conversation. In P. Cole & J.L. Morgan (Eds.), *Syntax and semantics: Vol. 3 Speech acts* (41-58). New York: Academic Press.

Schegloff, E.A., & Sacks, H. (1973). Opening up closings. *Semiotica*, 8, 289-327.

Temmerman, M (2012). Trop is te veel, en te veel is trop: de identieke tautologie als stijlfiguur in dagelijkse conversatie. In S. Kindt e.a. (Ed.), *La langue mise en contexte: essais en l'honneur d'Alex Vanneste* (47-59). Maastricht: Shaker.

Renkema, J. (2004). *Introduction to Discourse Studies*. Amsterdam: John Benjamins.

Watzlawick, P., Beavin, J., & Jackson, D. (1967). *Pragmatics of human communication: a study of interactional patterns, pathologies, and paradoxes*. New York: Norton.